

ANLIK OLUŞUM VE TÜRKÇE ANLIK SÖZCÜKLERİN OLUŞUM SÜREÇLERİ ÜZERİNE BİR BETİMLEME

A Description Upon Nonce Formation and Formation Process of Turkish Nonce Words

Turgay Sebzecioğlu¹

Mersin Üniversitesi

Özet: Sözel karşılıklı konuşma ortamında veya yazılı dilde, o anın bağlamına uygun sözcüğün *zihinsel sözlükçede* (mental lexicon) bulunmaması, bulunuyor ise estetik kaygılar nedeniyle; hatırlayamama, yorgun olma gibi farklı psikolojik nedenlerden dolayı sözlükçeden çağrılmaması durumlarında üretilir *anlık sözcük* (nonce word). *Anlık oluşum* (nonce formation) sürecinde sözcüğün doğumu kaydedilirse yaşayıp yaşamayacağı da gözlemlenebilir. Dil konuşucuları, anlık sözcüğü benimsemeye başlarsa *yeni sözcük* (neologism) olarak adlandırılır ve *sözlükselleşme* (lexicalization) süreci içerisinde ölçünlü dilin sözlüğüne aday olur. Bu çalışmada; sözlü, az da olsa yazılı dil ortamlarından derlenen anlık sözcüklerin oluşum süreçleri; *biçimbilimsel*, *anlambilimsel* ve *edimbilimsel* düzlemlerde betimlenerek sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bu tür betimlemeler, aynı zamanda, Türkçenin *doğal sözcük* (actual word) benzeri sözcük türetme yollarını göstererek

¹ sebzecioğlu@yahoo.com

türetilcek gündelik sözcük ve terimlerde hangi ilke ve değiştirgenlerin önemli olduğunu gösterecektir. Buna koşut, dil konuşucularının sezgisel olarak benimseyebilecekleri sözcükleri türetebilme yolları da anlaşılabilir.

Anahtar Sözcükler: *Anlık oluşum, Anlık sözcük, Yeni sözcük, Yerleşikleşme, Sözlükselleşme*

Abstract: Nonce word is lexicalized when word, appropriate to the context of that moment, is not available in mental lexicon within mutual speech situation or written language, if available, when it cannot be called out of lexicon because of various psychological reasons such as failing to remember and being tired in consequence of aesthetic concerns. If birth of word is recorded within the process of nonce formation whether it will live or not can be observed. In case language speakers start adopting nonce word it is called as neologism and it will be a candidate for lexicon of standard language within the process of lexicalization. In this study, formation processes of nonce words compiled from spoken or written language situations have been tried to be classified by being described in morphological, semantic and pragmatic levels. In the same time, these kinds of descriptions will show which principles and parameters are important in daily words and terms that will be formed by presenting ways of lexicalization of Turkish such like actual word. In this parallel, ways of lexicalization of words that language speakers adopt intuitively will also be understood.

Keywords: *Nonce formation, Nonce word, Neologism, Institutionalized, Lexicalization.*

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, araştırma ve değerlendirme birimi olan *anlık sözcük* (nonce word), *özel veya belirli bir durumun gerektirdiği ihtiyacı karşılamak için, tek kullanımlık veya geçici olarak o an ve irticalen üretilen ve kişisel bir yaratı olmasına koşut bir daha asla kullanılmama olasılığı olan, bağlam-bağımlı doğal sözcük veya ifade biçiminde*

tanımlanmaktadır (Bacchielli, 2010: 87; Bauer, 1983: 45-46; CDO 2012; Haspelmath, 2002: 99; Herbst, 2012: 118; Katamba, 1993: 65, 297; LDOCE, 2012; OALD, 2012; Uzun, 2006: 89). Bu tanım, anlık oluşumla ortaya çıkan sözcüklerin, herhangi bir dil uzmanının kabul etme koşuluna bağlı olmaksızın, kurallara uygun ve dil topluluğunun anlayabileceği düzeyde olduğu bilgisini de içermektedir. Anlık oluşum sözcüğünün dil kullanıcılarının anlayabileceği düzeyde yer alması, üretilen aynı biçimin, farklı konuşucular tarafından uzak ya da yakın zamanlarda üretilmiş olsa bile sorunsuzca kabul edilebileceğini gösterir (Bauer, 1983: 45-46). Yine bu tanım çerçevesinde, *anlık sözcük*, biçimbilimsel kurallara bağlı olarak türetilmesi muhtemel olan *olası sözcükler* (possible word) ve sözlükselleşmemiş bile olsa ortaya çıktığı dilsel toplulukta kullanılmaya devam eden *yeni sözcüklerden* (neologism) belirgin çizgilerle ayrılmaktadır (Štekauer ve Lieber, 2005: 363).

Sözlü ve yazılı doğal dil ortamlarından *anlık oluşum* (nonce formation) sözcüklerini derlemek; belki de *zihinsel sözlükçeye* (mental lexicon), oradan da *ölçünlü dilin* (standard language) sözlüğüne girecek bir sözcüğün ilk anına, doğumuna şahit olmaktır. Bu çalışma; Türkçenin, ağırlıklı olarak sözlü diline yönelik bir *anlık sözcük* derlemesi olmakla kalmayıp aynı zamanda; *biçimbilimsel*, *anlambilimsel* ve *edibilimsel* özellikler çerçevesinde ele alınan sınıflandırma temelli bir betimlemeyi de içermektedir. Türkçedeki *anlık sözcüklerin* oluşum süreçlerini betimlemek, süreci belirleyen ilke ve değiştirgenlerin belirlenebilmesine; buna koşut olarak, Türkçe dil konuşucularının sezgisel olarak benimseyebilecekleri gündelik sözcük ve terimlerin nasıl türetilebileceğine ilişkin ipuçları verecektir. Bu çalışmanın örtük amaçlarından biri de, derlenen *anlık sözcüklerin*, ilerleyen süreçte, *yeni sözcük* (neologism) olarak ölçünlü dilin sözlüğüne aday olup olmayacaklarının gözlemlenebilmesi olacaktır.

Bu çalışma, sırasıyla; *anlık oluşum* sürecinin ve *anlık sözcüklerin* ne olduğuna ilişkin tanım ve bilgilerin yer aldığı *Kavramsal Artalan*; sözcüklerin nasıl derlendiğine, derlenen sözcüklerin hangi ölçütler çerçevesinde değerlendirildiğine yer veren *Derlenen Sözcük Bütüncesi*

ve *Araştırma Yöntemi*; derlenen sözcüklerin biçimbilimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel düzlemlerde sınıflandırmaya dayalı olarak betimlendiği *Anlık Sözcüklerin Oluşum Süreçlerinin Betimlenmesi* ve *Sonuç* olmak üzere dört temel bölümden oluşmaktadır.

2. KAVRAMSAL ARTALAN

Anlık ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıkan *anlık sözcükler* (nonce words), ortaya çıkış itibarıyla tümce üretimine benzerdir. Çünkü hazır *dizelgeye* (list) sahip olmayan tümceler, anın bağlamsal gerekliliğinde üretilirler. Başka bir zaman aynı durum veya olay için farklı bir tümce üretilir. Dil öğretimi için hazırlanmış ve içerisinde tümce dizelgelerinin bulunduğu öbek kitapları varsa da, bunların da zaten kapsayıcı olma gibi bir iddiası yoktur. Bundan dolayı, tümce üretiminin sınırsız olduğu varsayılmıştır (Herbst, 2012: 118, Katamba, 1993: 65-66). Sözdizim gibi, aslında biçimbilimde de *Dizelgelenmemiş biçimbilimsel nesnelere* (unlisted morphological objects) vardır; yani olağan bir biçimde biçimbilimsel kurallarca yaratılmış, *anlık sözcükler* gibi, birçok taze ve dizelgelenmemiş sözcük vardır. Birçok sözcük, bir dilin sözlüğünde yer almaz. Yani, *sözcük dizelgeleri* içeren bir dilin sözlüğü, konuşucuların zihinsel sözlüğünde yer alan tüm sözcükleri içeren kapsayıcılıkta olduğunu iddia edemez. O yüzden o dile özgü sözcüklerin dizelgesine ilişkin bir sınır çizmek zor görünmektedir. Sözcükler, tümcelere nispeten daha ezberlenebilir görünse de, her ikisi de, yaratıcı kurallar yönetiminde sınırlı olmayan bir dizelgeye sahiptir. Ancak, tümcelerden farklı olarak sözcüklerin listelenebileceğine ilişkin genel bir uzlaşmanın olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle biçimbilim sözdiziminden ayrılır. Konuşucular tekrar edilmediği sürece tümceleri hatırlamazlar. Onların yeni tümceleri özel durumlarda duyumsamayı sevdikleri söylenebilir. Genel olarak konuşucular, her iletişim anında yeni sözcük oluşturmadıkları hâlde, sözlükçenin durağan bir dizelge olduğu söylenemez (Katamba, 1993: 65; 297-298).

Üretkenlik (productivity) kavramından yola çıkan Haspelmath (2002), anlık sözcüğü, yine Herbst (2012) ve Katamba (1993) gibi, sözdizimsel çalışmalarla karşılaştırarak inceler. Ona göre, biçimbilimsel kurallar

veya örüntüler, sözdizimsel kurallar gibi, *üretkendir* (productive). Bu yüzden, yeni *taban*lara (base) uygulanarak yeni sözcükler türetilir. Biçimbilimde *üretkenlik* (productivity), sözdizim alanında olduğu kadar önemli bir özelliktir. Buna karşın, sözdizimsel kurallardaki üretkenliğin tanımlanıp belirlenmesi hususunda bazı sözdizimcilerin endişeleri vardır. Sözdizimsel çalışmalarda *olası tümceler* (possible sentences) söz konusu olduğunda bundan kasıt, o tümcenin bir dil konuşucusu tarafından gerçekten üretilip üretilmediği değildir. Bazı biçimbilimciler de, gerçekten sözdizim çalışmalarında olduğu gibi, hiç genel kullanım içerisinde meydana gelmemiş olsalar bile, türetilmemiş *olası sözcükler* (possible words) üzerinde çalışmalar yapılabileceğini önermektedirler. Diğer bir şekliyle, dilbilimciler, *biçimbilimsel edim* (morphological performance), yani iletişim ve diğer dilsel görevler amaçlı dizge kullanım içeriğinin göz ardı edilerek bir *biçimbilimsel edinç* (morphological competence) üzerinde odaklanmaktadırlar. Haspelmath, böylesi bir yaklaşım kabul görürse üretkenliğin çekici olmayan bir kavram olacağını düşünmektedir; çünkü bu durumda, olası bir sözcüğün *doğal* (actual) veya *gerçek* (real) olmasının çok büyük bir önemi kalmayacaktır (Haspelmath, 2002: 98).

Haspelmath (2002)'ye göre, edim/edinç biçimindeki katı ayırım, *üretkenlik* ile ilgili sorunlardan kaçınmaya yol açacaktır. Daha da önemlisi, olası ve imkânsız sözcükleri birbirinden ayırma konusunda güçlükler yaşanacaktır. Haspelmath'a göre, bunun nedeni, sözdizimsel çalışmalarda dilbilgisel hükümlerin çok fazla sorun yaşatmazken biçimbilgisinde yorumlamaların sözdizimi ile kıyaslandığında oldukça zor olduğunun görülmesidir. Konuşucuların sözdizimi içerisindeki örnekler üzerine ilişkin yargıları daha *açıktır* (unambiguous). Varsayımsal bir sözcük olarak **helpnessful* (+ful ve +ness ekinin sıralaması açısından bir yanlışlık var) açıkça dilbilgisidışı bir sözcüktür ve büyük olasılıkla da tüm İngilizce konuşucuları bu sözcüğün dilbilgisidışılığı hususunda anlayacaklardır. Ancak, Haspelmath, konuşucu yargılarının daha belirsiz olduğu durumların söz konusu olduğunu söylemekte, bu durumları, şu sözcük dizisini ele alarak örneklendirmektedir: *bearded* ("sakallı"), *winged* ("kanatlı"), *pimpled* ("sivilceli"), *eyed* ("gözlü"). Son sözcük *eyed*, Haspelmath'ın söylediği

gibi, biraz tuhaf görünüyor ve aslında İngilizce konuşucuları gibi, birçok Türkçe konuşucusuna da, büyük olasılıkla niteleyici işlevli *gözlü* sözcüğü kabul edilemez görünecektir. Bir canlının *gözlü* olması, *kanatlı* olması gibi, sıra dışı bir durum olmadığı için kabul edilebilir görünmemektedir. Ancak, solucan benzeri canlılardan söz ederken *eyed* sözcüğünü kullanmanın kabul edilemez görünmediğini söyleyen Haspelmath, biçimbilgisiyle ilişkili olmayan *dil-dışı* (non-linguistic) etmenlerin bir kullanımı kabul edilebilir gösterebileceği çıkarımında bulunur (Haspelmath, 2002: 98-99).

Dil kullanıcıları yeni sözcükleri olağan hayatlarında kullanmak konusunda isteksiz olabilirler. Bu yeni tümceleri kabul edip benimsemekten daha zordur. Kurallara uygun birçok olası sözcük, tuhaf bulunmasından dolayı kullanılmaz. Bu durum, bir önceki paragrafta sözü edilen dil kullanıcısı kararlarının her zaman açık olamayacağını kanıtlayan delillerdir. Haspelmath, sözü edilen nedenden dolayı, birçok biçimbilimcinin *doğal sözcüklerle* (actual words) ilgilendiğini söylemekte ve *doğal sözcüğü*; tek kullanımlık, o an üretilen ve bir daha asla kullanılmama olasılığı olan sözcükler olarak tanımlamaktadır. Bir *özel durumda* (occasion) gözlemlenen bu sözcükler *nedencilik* (occasionalism) ya da *anlık oluşum* olarak adlandırılırlar. Birçokları kaydedilmez, kaydedilenlerin birçoğu da kaybolup dilin sözlükçesi içerisinde yer almayı beceremez. Ancak, *decolonize* gibi, *olağan sözcük* (usual word) olmayı başarmış sözcükler de vardır (Haspelmath, 2002: 99-100).

Anlık sözcük (nonce word) ile *yeni sözcük* (neologism) terimleri bazen birbirine karıştırılabilmektedir. Eş anlamlı sözcükler gibi kullanıldığı da olur. *Anlık oluşum*, kimi zaman deneme, roman, şiir gibi türler içerisinde kullanılan yazara özgü ilginç dilsel kullanımlar kimi zaman da *sözcük-yapımı* (word-formation) dizgesinin tam bir temsili olan *olası sözcükler* (possible words) olarak anlaşılmıştır. Štekauer ve Lieber (2005), *anlık sözcük* ile *yeni sözcük* arasındaki farka değinirken anlık sözcüğün, bir dil konuşucusunun zihninde yeni ve aktif olduğuna vurgu yapmaktadırlar. *Yeni sözcük* ise, artık yeni değildir, anlık oluşum sözcüğüne göre daha kesin bir anlamı vardır. *Anlık sözcük*, *doğal*

sözcükler (actual word) ile *olası sözcükler* (possible words) arasında bir yeredir. Yani, *anlık oluşum* sözcüklerinin fiziksel bir gerçekliği vardır. Bir bağlamda, bir topluluk içinde üretilmişlerdir; tek kullanımlık ve sözlükçede bir yer edinememiş olsalar da artık *olası sözcükler* değildirler (Štekauer ve Lieber, 2005: 363-4).

Bacchielli (2010), *yeni sözcüklerin*, daha çok ticari adlar, örneksemeli türetimler ve ödünçlemeler olduğunu, bu tür sözcüklerde o dili konuşan dil topluluğunun onayı alınmadığını, yani toplumsal bir uzlaşmaya dayalı olmadığını, buna karşın, *anlık sözcüklerin* bir toplumsal onaylama denetimine girdiğini ve bağlam-bağımlı olduğunu belirtmektedir (2010: 87). Ancak, Bacchielli'nin belirttiği ayrımdan daha çok, *anlık sözcük* ile *yeni sözcük* arasında dönüşüme dayalı bir süreç ilişkisi vardır. Fischer'e (1998) göre bu süreç; tek kullanımlık olarak ortaya çıktığı dilsel toplulukta kullanılmaya devam edilmesiyle *yeni sözcük* hâline dönüşen *anlık sözcükleri* içermektedir. Dolayısıyla, *anlık* sözcük ile *yeni sözcük* arasındaki en önemli ayrım, ortaya çıkış serüveninden çok yaygınlaşma sürecine dayanmaktadır. Bu süreç *yerleşikleşme* (institutionalized) olarak da adlandırılmaktadır (1998: 5).

Bazı araştırmacılar, *yerleşikleşmeyi* *anlık oluşum* evresi ile *sözlükselleşme* (lexicalization) arasında ara bir evre olarak görmektedirler (*anlık oluşum* > *yerleşikleşme* > *sözlükselleşme*). Fischer, anlık sözcüğün sözlükselleşmeye giden sürecini Tablo (1)'deki gibi vermiştir (1998: 5).

Tablo 1. *Yerleşikleşme* Süreci

Dilsel düzey	Dilsel birim
Söz (Parole)	Anlık oluşum
Norm	Yeni sözcük
Dil (Langue)	Genel sözcük dağarcığının sözlüksel birimi

Yerleşikleşme evresinde anlık oluşum sözcükleri, dil konuşucuları tarafından bilinen sözlüksel bir birim hâline gelmeye başlar. Yani; taşlaşmaya, sıradanlaşmaya, kullanılır hâle gelmeye başlar. Dolayısıyla, sözlüğe girmeye aday bir dilsel birim olarak da tanımlanabilir. Bir sözcüğün *sözlükselleşmesi* ise kısmen bağlam-bağımlı olmaktan kurtularak *sözlük* (dictionary) içerisinde yer bulabilmesi ile ilişkilidir. Sözlük içerisinde yer alması durumu, *zihinsel sözlükçede* hem biçim hem de anlam olarak daha belirginleşmiş bir birim olduğunu gösterir. Sözlükselleşen sözcük, hem anlam hem de biçim olarak sürecini tamamlamış demektir. Yerleşikleşen sözcük, *sözlükselleşme* sürecini tamamlamadığı için, dil kullanıcıları tarafından sıkça kullanılıyor olsa bile, daha çok toplum-edimbilimsel bir nitelik taşımaktadır. Ancak, bir sözcüğün kullanım sıklığının artarak yerleşikleşmesi, mutlaka o dilin sözlüğüne girerek sözlükselleşeceği anlamına gelmez. *Anlık sözcüklerinin yeni sözcüklere doğru taşınarak sözlükselleşme* hedefine doğru ilerlemesi, yani bir sözcüğün *yerleşikleşmesi*; *ekonomi ilkesi* açısından elverişli olması, kavramsal / sözlüksel bir boşluğu doldurması, stilistik, etkileyicilik gibi tahmin edebilir gerekçeler; sesbilim, biçimbilim, anlambilim ve sözdizimsel düzeylerdeki kısıtlamalar dışında, tahmin edilemez bir sürecin sonucudur (Bauer, 1983: 47-48; Brinton ve Traugott, 2005: 45-47; Haspelmath, 2002: 99-100; Herbst, 2010: 118-119; Fernández-Domínguez, 2009: 91).

Yukarıda, anlık sözcüğü *yeni sözcük* ve *olası sözcük*ten ayırtırmaya çalışan tartışmalardan sonra, *anlık sözcük* üzerine biraz daha odaklanılabilir. Böylece, anlık sözcüğün belirgin niteliklerini açıklayan bir çerçeve çizilebilir. Bacchelli'nin *anlık*ın (nonce) belirsiz ve üstü kapalı bir terim olduğunu, bunun yerine *bağlamsallar* (contextuals) veya *bağlamsal birleşmeler* (contextual concretions) terimlerinin daha uygun olacağını savladığı çalışması, anlık sözcüğün birincil ve ikincil özelliklerini anlamak açısından derli toplu bir sunum içermektedir. Bacchelli, bir anlık oluşum sözcüğünün özelliklerinden önemlilerini genel hatlarıyla şöyle sıralamaktadır (2010: 87): (i) Bir *anlık sözcük* bir ortamda ortaya çıkar ve tamamen *metin-bağımlıdır* (text-dependent). Metin dışında tamamen kullanışsızdır, (ii) Faydacı bir niteliğe sahiptir:

Acil iletişim gereksinimlerinde veya zorluklarda o anda üretilerek geçici bir çözüm sağlayabilen bir büyüğü vardır, (iii) Anlık oluşum sözcüğünün tek başına sahip olduğu *belirsizlik* (ambiguity), içerisinde yer aldığı metin veya bağlam takip edilerek çözümlenebilir.

Bacchelli (2010), bir anlık oluşum sözcüğünün ikincil derecede önemli özelliklerini şöyle sıralamaktadır: (i) Anlık oluşum sözcüğü üreticisinin/yazarının yüklediği dilsel gösterge, kültür, bilişsel önvarsayım gibi özellikleri içerisinde barındırır, (ii) İfade gücüne sahiptir, (iii) Teklifsiz, çekinmesiz, sınırları zorlayıcı, kışkırtıcı yüreklilik şeklinde tanımlanabilecek özellikleri vardır, (iv) Mizah katmak, hayal dünyası oluşturmak, söz yoluyla resmetmek gibi nedenlerle kullanılarak dili renklendirmeye yarayan bir çeşnidir, (v) Kişiye özgü bir ifade, özgünlüğe ulaşmak için taze bir yaratım, bakışları çeviren bir ilgi uyandırma ve bellekte yer ettirmedir, (vi) Dilin sınırlarını görmeye yarayan tezahür, ilhamı bol parlak bir fikirdir (2010: 87). Bu çalışmada, Bacchelli ve diğer araştırmacıların anlık sözcük adına ortaya koydukları özelliklerin, Türkçe anlık sözcükler üzerindeki eşdeğerlilikleri değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

3. DERLENEN SÖZCÜK BÜTÜNCEİ VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmanın sözcük bütüncesini oluşturan *anlık sözcükler*, ağırlıklı olarak sözlü dilden derlenmişlerdir². Üniversite öğrencilerinin, üniversite, yurt gibi ortamlarda ürettikleri veya buldukları sosyal ortamlarda üretilen sözcükler ve sınırlı da olsa çocuk diline ait sözcükler, sözlü dile ilişkin verinin temelini oluşturmuştur. Derlemede genel ağda, özellikle etkileşimli sözlük sitelerinde ve uzmanlara soru sorulan forumlarda, genel ağ kullanıcılarının bir deneyim olarak eklediği sözcükler (ki bunların da hemen hemen hepsi sözlü dile ilişkin sözcüklerdir) de veri olarak alındı.

² Anlık oluşum sözcüklerinin toplanmasında emeği geçen Mersin Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencileri *Güler Işık, Sibel Baytar, Yasemin Ay ve Zühal Yılmaz*'a teşekkür ederim.

Bir sözcüğün anlık sözcük olup olmadığı konusunda dört kaynağa başvuruldu: Türk Dil Kurumunun çevrimiçi sözlükleri olan *Güncel Türkçe Sözlük*'ü (GTS) ile *Türkiye Türkçesi Ağzlar Sözlüğü* (TTAS), *Türkçe Ulusal Derlemi* (TUD) ve *Google* (G) arama motoru. Derlenen sözcüklerden biri ilk iki kaynaktan geçiyorsa, anlık sözcük olarak alınmadı. Bunun nedeni, GTS'ye bir sözcük girdiyse sözlükselleştiğini, TTAS'de yer alıyorsa, ölçünlü dilde bulunmasa bile hâlihazırda var olan bir sözcük olduğunu göstermesindedir. Dolayısıyla, derlenen sözcüklerden bazıları, anlık sözcük ölçütüne uymadığı için elenmiştir. Bütüncede yer alan sözcüklerin toplu bir dizelgesi verilmeyerek, betimleme içerisine, açıklamalarıyla birlikte örnek olarak yerleştirildi.

Derlenen anlık oluşum sözcüklerinin sıklık oranı için, 50 milyon sözcüklü veri tabanı ile genel amaçlı bir Türkçe derlem olan TUD'un, Tanıtım Sürümü'ne başvurulmuştur. TUD-Tanıtım Sürümü, 1990-2009 yıllarını kapsayan 4438 veri kaynağından seçilen, 9 konu alanını ve 34 dilsel türü içeren metin örneklerinden oluşmaktadır. Kullanıcılar yaklaşık 48 milyon sözcük üzerinden, medya, metin örnekleme, konu alanı, türev metin biçimi, yazar cinsiyeti, yazar türü, hedef okur ve metin türü kısıtlama ölçütleriyle sorgularını gerçekleştirebilmektedirler (Aksan, Y. ve diğ., 2012). TUD, listelediği sözcüklerin hangi tümcede geçtiğini gösterdiği gibi, bağlamın anlaşılabilirliği metnin büyük bir bölümünü de vermektedir. Bu da, derlenen sözcüklerin sıklık sayısı taranırken anlamsal veya bağlamsal örtüşmenin gerçekleşip gerçekleşmediğine de bakabilmeyi sağlamıştır. TUD ve G'den bir sözcüğün sıklık sayısı taranırken anlam da işin içine katılmıştır. Örneğin, *şeytan* anlamında $\{+CI\}$ kılıcı ekiyle türetilen *çarpıcı* sözcüğü tarandığında ekrana gelen 9500000 sayısının hepsi, "etkileyici" anlamındaki sözcüklerdir; veya, 3G'li telefonu anlatmak için türetilen *canlı telefon* bileşiği, TUD'ta 0 kere geçmektedir, ancak, hepsi de "canlı telefon bağlantısı" veya "canlı telefon görüşmesi" ifadesi içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla, TUD ve G'ye göre, *çarpıcı* ve *canlı telefon* türetimlerinin sıklık sayısı, anlam ve bağlamı da işin içine katarak 0 olarak eklenmiştir.

4. ANLIK SÖZCÜKLERİN OLUŞUM SÜREÇLERİNİN BETİMLEMESİ

Anlık sözcükler incelenirken biçim ile anlam arasındaki tahmin edilebilirlik düzeyine de bakılmıştır. Tahmin edilebilirlik düzeyi, sözcüğün bağlam bağımlılığına ilişkin izler taşır. Yani, bir sözcük ne kadar tahmin edilemezse, üretildiği dilsel ortamda bulunmayan konuşucular için, o kadar bağlam bağımlıdır denebilir. Bilinme oranının düşüklüğü normalden sapma, ancak genel dil evrenini kapsamayan bölgele doğru bir sapma olarak değerlendirilebilir.

Örneksime (anology) ile dil birimlerinin kural tabanlı işlevi birbirinden ayrı değerlendirilmiştir. Örneğin, *{+CI}* kılıcı adlaşması yapan bir ek olarak adlandırılabilir. Dolayısıyla, *okulcu*, *öğrencici* gibi sözcükler örneksime ile türetilmiş olarak değerlendirilmedi. Çünkü bunlar biçimbilimsel kural yönetimidirler. Daha çok hâlihazırda var olan bir sözcüğe benzetilen *pipopotam*, *şiiirbaz*, *tuşkolik* gibi özellikle yabancı dilden ekiyle alınan sözcükler örneksime yoluyla türeyen sözcükler olarak ele alındı. Anlık oluşum sözcüklerinin oluşum sürecini betimlerken yapılan sınıflandırma, klasik biçimsel (*basit*, *türemiş*, *bileşik* gibi) ve anlamsal sözcük tasnifi çıkışlı olmaktan çok, zihinsel süreçlere gönderimde bulunan başlıklar altında incelenmeye çalışıldı.

Anlık oluşum sözcüklerinin ardından parantez açılarak, sırasıyla; anlam veya bağlam, eğer varsa örneksime yapılan sözcüğün okurun zihinsel sözlükçede karşılaştıracağı sözcük (“krş.” kısaltmasıyla), ve sözcüğün *Türkçe Ulusal Derlemi* (TUD) ve *Google*'daki (G)³ sıklık sayısı verilmiştir. Örneğin, *sigarasa-* eylemi şöyle gösterilmiştir: *sigara+sa-* (“sigara içme gereksinimi duymak”; krş. *susamak*; TUD: 0; G: 0). TUD'da taranan anlık sözcüklerin biçim ve anlam olarak sıklığı genellikle 0 olarak seyrettiği için sıklık frekanslarına değinilmesine gerek kalmamıştır.

³ *Google*'da yer alan bir sözcüğün yer alan bir sözcüğün yer aldığı metin farklı sitelerde tekrar etse bile sıklık sayısı 1 olarak alındı.

4.1. TÜRETİMSSEL EKLERLE OLUŞTURULAN ANLIK SÖZCÜKLER

Tipolojik açıdan ekleyen diller grubuna giren Türkçe, mevcut sözcüklerden başka sözcükler *türetim* (derivation) sürecini türetimsel eklerle gerçekleştirmektedir. Bundan dolayı, türetimsel eklerle *sözcük oluşturma kuralı* (word formation rule) uygulanarak ortaya çıkan *türetimsel sözcükler* (derivative word), Türkçe için en yaygın biçimlenme sürecini yansıtmaktadır (Uzun, 2006: 47). Türkçeye özgü bu bilgilere koşut, türetimsel eklerle türetilmiş anlık sözcüklerin daha fazla olması beklenir. Bu beklentiye koşut, derlenen sözcükler içinde yer alan türetilmiş sözcük sayısı az olmasa da, bileşik sözcüklerin sayısı azımsanamayacak kadar çoktur.

4.1.1. ÖZGÜN EKSEL TÜRETİMLER

Türkçenin özgün, yani bu çalışmada taranan sözlükler ve derlemde örneği bulunmayan veya bir iki örnekle sınırlı ve biçimbilimsel kurallarına uygun türetimlerdir. Örneğin, türetim ekinin eklendiği taban, ekin normalde eklenebildiği sözcük türüne uygun olduğu gibi, işlevine uygun bir türetim gerçekleşir. Bu tür türetimlerde temel olarak türetilen anlık sözcük dil kullanıcısının kavramlaştırma çabasının ürünüdür.

Bu başlık altında toplanan anlık oluşum sözcükleri, bu sözcüklerin anlamları, gerekliyse üretildikleri bağlamlar ve *Türkçe Ulusal Derlemi* (TUD) ve *Google*'daki (G) sıklık sayıları şöyledir: *bağır-ıcı*⁴ (“anons yapan bir kişinin rahatsız eder derecede bağırıyor olmasını nitelemek üzere türetilmiştir”; TUD: 0; G: 0), *bal+(i)mtrak* (“bir yiyeceğe, çok tatlı olmasından dolayı yapılan niteleme”; TUD: 0; G: 0), *çıktı-cı* (“arkadaşlarına yazıcıdan sık sık çıktı alan kişiyi tanımlamak için kullanılmış bir sözcüktür”; TUD: 0; G: 0), *dip+lik* (“çay tabağı”; TUD: 0; G: 0), *döndür-ücü* (“kavşak”; TUD: 0; G: 0), *düğün-(ü)msü* (“düğüne

⁴ Bu çalışmada, (+) imi ad tabanlarını (örneğin *bal+*) gösterirken (-) imi eylem tabanlarını gösterir ve eylem tabanına uygun olarak “mak” veya “mek” diye okunur. Eklerin başına konulan (+) imi (örneğin *+CI*) ad tabanlarına, (-) imi ise (örneğin *-(y)CI*) eylem tabanlarına geldiğini gösterir.

benzer”; TUD: 0; G: 1100⁵), *düzlem+le-me* (“düzlem haline getirme işi, düzeltme”; TUD: 0; G: 0), *ehliyet+çi* (“sürücü kursu”; TUD: 0; G: 0), *gerçekten+lik(i)le* (“konuşucunun anlatımını yalansız yaptığını belirtmek için türettiği sözcük”; krş. *içtenlikle*; TUD: 0; G: 0), *gönder-meç* (“telefon ve bilgisayar klavyesindeki giriş tuşu ‘enter key’”; TUD: 0; G: 0), *hata-lık* (“anlık oluşum sürecinde hatalı davranışa verilen ad”; TUD: 0; G: 0), *ibik+len-* (“sinirlenmek; horozlanmak”; TUD: 0; G: 0), *iletiş-ken* (“iletişimi ve sosyal ilişkileri iyi insan”; geri oluşum ile ortaya çıkan *iletiş-* tabanı ile türetilmiştir; TUD: 0; G: 5), *karanlık+lan-dır-* (“karanlık hâle getirmek, karanlığa boğmak”; TUD: 0; G: 0), *kız-ıcı* (“soba”; TUD: 0; G: 0), *korku+cuk* (“ejderha”; çocuk diline ait bir sözcük; TUD: 0; G: 0), *mantık+sa-* (“bir durum ya da olayın mantığa uygun gelmesi”; TUD: 0; G: 0), *sakın-gaç* (“çekingen, utangaç”; TUD: 0; G: 0), *sakla-ma+lık* (“yiyecek saklayıcı kap”; TUD: 0; G: 0), *soda+lık* (“soda şişesi”; TUD: 0; G: 1), *soy-ma+cık* (“patates soyma gereci”; TUD: 0; G: 0), *tak-ıcı+lı* (“esprilerle insanlara takılmayı seven kişi”; TUD: 0; G: 0), *uzun+(u)mtrak* (“uzun boya yakın”; TUD: 0; G: 2), *üfür-eç* (“vantilatör”; TUD: 0; G: 0).

Ölçünlü dilde olmasa bile, Google arama motoruna bakıldığında *düğünümsü* sözcüğünün az da olsa kullanıldığı görülmektedir. Bunda, aynı metnin veya o metne ilişkin gönderimlerin ve alıntılarının farklı sitelerdeki tekrar sayısı göz ardı edilmemelidir. *Düğünümsü* sözcüğünün TUD’taki sıklık sayısı 0 olarak çıktı. Bu yüzden, *yeni sözcük* değil, anlık oluşum sözcükleri içerisinde yer alması, bütüncü denetlemesinin tutarlılığı açısından uygun görüldü. Aynı durum *ehliyetçi* sözcüğü için söz konusu olmuştur. Google arama motorunda çok fazla olmasa da ehliyet işiyle uğraşanlar anlamında geçmiştir. Ancak, *ehliyetçi* bu çalışmanın derleminde, ad aktarması ile, ehliyet işiyle uğraşanlara değil, *sürücü kursuna* gönderimde bulunmaktadır.

⁵ Google tarandığında çıkan 1100 gibi yüksek sayılabilecek bir oran, bir videoya yapılan yorumda yer alan *düğünümsü* sözcüğünün farklı farklı sitelerde tekrarlanması nedeniyle ortaya çıkmıştır.

4.1.2. BİR SÖZCÜĞÜ TABANINDAN YARARLANARAK YENİDEN TÜRETME

Bu tür türetimlerde, var olan bir sözcüğe rağmen, aynı tabandan yeni bir sözcük oluşturma süreci söz konusudur. Ancak, anlam, birkaç bağlamsal koşul farklılığı dışında, her iki sözcükte de aynıdır. Bunun nedeni, var olan sözcüğün sözlükçeden getirilemeyerek hatırlanamaması olabileceği gibi, yeni türetimle anlamda yapılmak istenen farklılık yaratmaya yönelik bir türetim olabilir. Farklılık yaratma ile beklenen dinleyicinin zihnindeki *dikkat* (attention) sürecini harekete geçirmek veya ayakta tutmak olmalıdır. Dil konuşucusunun dikkat sürecini harekete geçirme amacı, zihninde hâlihazırda var olan sözcüğün biçimine yönelik bir aşınma olduğu izlenimine dayanıyor olabilir.

Bu başlık altında toplanan anlık oluşum sözcükleri, bu sözcüklerin anlamları, gerekliyse üretildikleri bağlamlar ve *Türkçe Ulusal Derlemi* (TUD) ve *Google*'daki (G) sıklık sayıları şöyledir: *anlaş-ı* (“anlaşma”; TUD: 0; G: 0), *çık-tır-* (“çıkartmak”; krş. *indirmek*; TUD: 0; G: 2), *çiz+le-mek* (“çizgi film”; TUD: 0; G: 0), *nazik+siz* (“nezaketsiz, saygısız”; TUD: 0; G: 0), *sağır+lan-* (“sağırlaşmak”; TUD: 0; G: 1), *tad-in-* (“tadına bakmak”; TUD: 0; G: 1), *zikir+le-* (zikretmek; TUD: 0; G: 1).

Bu başlık altında verilen türetimlere bakıldığında, türetilen sözcükle aynı anlamdaki önceki sözcük arasındaki taban ortaklığı (*sağır+laş-* ile *sağır+lan-* arasında olduğu gibi), hatırlayamama gibi zihinsel bir sürecin etkili olduğunu kanıtlar niteliktedir. Aslında, *sakın-gaç* (“çekingen, utangaç”), *üfür-eç* (“vantilatör”) gibi sözcüklerin türetimi, hâlihazırda var olan sözcüğün tabanına dayanmasa da, oluşumlarındaki zihinsel süreçlerin etkisinin benzerlik taşıdığı düşünülebilir.

4.1.3. KURAL DIŞI EKSEL TÜRETİMLER

Türetimde Türkçenin beklendiği biçimbilimsel kurallarının işletilmediği ve ölçünlü dil açısından dilbilgisidışı olan sözcüklerdir. Genel olarak, tabanlara kural dışı olarak gelen türetim ekleri ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Bazen de ekin geldiği taban, ölçünlü dildeki

türetimlere uygun olsa da ekin işleviyle anlam arasında bir karşıtlık oluşur. Örneğin, *kıy-ıl-gan* türetiminin “çok kıyılan, ölümlere maruz kalan” anlamında olması beklenirken “kıyıcı, zalim” anlamında kullanılması gibi. Dolayısıyla, bu tür kullanımlarda, ekin alışılmadık, fazladan veya eksik kullanımı söz konusudur. Bu tür kullanımlar çocuk dilinde sıkça görülmekte, biçim, anlam ve edimsel olarak doğru ifadeyi üretebilme çocuğun yaşa bağlı belirli evrelerden geçmesini gerektirmektedir (Ege, 2011: 120).

Bu başlık altında toplanan anlık oluşum sözcükleri, bu sözcüklerin anlamları, gerekliyse üretildikleri bağlamlar ve *Türkçe Ulusal Derlemi* (TUD) ve *Google*'daki (G) sıklık sayıları şöyledir: *çitle-*ce* > *çitli-ce* (“ay çekirdeği anlamında kullanılmıştır”, ancak, Türkçede eylemden ad yapan bir {-CA} eki yoktur”; TUD: 0; G: 0), *güzel+t-mek* (“güzelleştirmek anlamında kullanılmış bir kitap adı”, ancak, Türkçede çatı ekleri eylem tabanlarına gelmektedir; TUD: 0; G: 1), *hamurla-cı* (“hamur yoğuran kişiye gönderimde bulunur”; ancak, Türkçede eylem tabanına gelen kılıcı eki {-(y)IcI}'dir; TUD: 0; G: 0), *yalayan şeker* (“üç buçuk yaş civarında bir çocuğun dondurmaya *yalanan şeker* değil de *yalayan şeker* olarak adlandırması”, o yaş çocuklarda çatı kullanımının gelişkin olmadığı ile açıklanabilir; krş. *elmalı şeker*; TUD: 0; G: 0).

Bilindik biçimbilimsel kurallara göre türetilmemiş anlık sözcüklerin zihinsel tetiklenmesinde, dil kullanıcısının sanatsal ya da dikkat çekmeye yönelik güdülenmelerini de göz ardı etmemek gerekir. Bunun yanı sıra, bu tür sözcüklerin oluşumunu sağlayan zihinsel işlemlerin çözülmeyi bekleyen kurallar içerebileceği ya da biçimbilimsel kurallar içine yerleşmeyi bekleyen yeni bir kuralın habercisi olabileceğini de unutmamak gerekir.

4.2. BİRLEŞTİRME SÜRECİ

Birleştirme süreciyle oluşan anlık oluşum sözcükleri üç alt başlık altında incelenmiştir: Herhangi bir sözcük veya öbek içerisinden kesilerek alınmayanlar (4.2.1. *Birleştirme Süreciyle Oluşturulan Özgün Anlık Oluşum Sözcükleri*), bir öbeği oluşturan sözcüklerden birinin

kırpılarak bir başka sözcükle birleştirilmesiyle oluşanlar (4.2.2. *Bir Öbekten Sözcük Kırparak Başka Bir Sözcükle Birleştirme*) ve aynı öbekte yer almayan iki sözcük veya iki öbeğin içerisinden kırılan birer sözcüğün, bir araya getirilmesiyle oluşturulan bileşikler (4.2.3. *İki Farklı Öbekten Birer Sözcük Kırparak Birleştirme*).

4.2.1. BİRLEŞTİRME SÜRECİYLE OLUŞTURULAN ÖZGÜN ANLIK OLUŞUM SÖZCÜKLERİ

Bu tür anlık sözcüklerin birçoğunun benzetme veya ad aktarması yoluyla oluştuğu görülmektedir. Özellikle, gerçek dünyaya ilişkin izlenimler, bu sözcüklerin oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Bu tür bileşiklerin önemli işlevlerinden biri, konuşucuyu üretime güdüleyen kavramlaştırma hedefine ulaşmaya yardım etmesidir.

Bu başlık altında toplanan anlık oluşum sözcükleri, bu sözcüklerin anlamları, gerekliyse üretildikleri bağlamlar ve Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) ve Google'daki (G) sıklık sayıları şöyledir: *arkadaş bahçesi* (“sosyal paylaşım sitesi”; TUD: 0; G: 0), *aşk kutusu* (“sevginin taşıdığı bir mekan olan insan kalbi”; TUD: 0; G: 0), *ayak ısıtan* (“çorap”; TUD: 0; G: 0), *ayak kılıfı* (“çorap”; TUD: 0; G: 0), *bardak dizici* (“tepsi”; TUD: 0; G: 0), *bebek kafesi* (“kundak”; TUD: 0; G: 0), *beli patlamak* (“yorgunluk ve bel ağrısını ifade etmek için kullanılmıştır”; TUD: 0; G: 0), *cami türkücüsü* (“çocuk dilinde müezzin yerine kullanılmıştır”; TUD: 0; G: 0), *canlı telefon* (“3G’li telefon”; TUD: 0; G: 0), *cansız at* (“çocuk dilinde motosiklet sözcüğünü adlandırmak için üretilmiştir”; TUD: 0; G: 0), *çeksil*⁶ (“tuvalet kağıdı”; tuvalet kağıdının işlevinden yola çıkılarak oluşturulmuş; TUD: 0; G: 0), *damsız girilmez diyen adam* (“koruma”; TUD: 0; G: 0), *dili zehirli* (“yılan”; TUD: 0; G: 0), *garsonları delirtmeç* (“yazılı bir metinde yazar, çocukların düğünlerde oyun niteliğinde yaptıkları yaramazlıklardan birini anlatmak için türetmiştir”; TUD: 0; G: 1), *gülle ekşi* (“gülleyle benzeyen ekşili bir köfte yemeği”; TUD: 0; G: 0), *gülücük bulaşması* (“bir ortamda birdenbire gülen bir kişinin etkisiyle

⁶ *Çeksil* bileşiği, diğer bileşiklerden farklı olarak iki emir tümcesinin birleşmesinden oluşmuştur.

diğer insanlarda da gülme hissini uyanması”; TUD: 0; G: 0), *gürültülü mısır* (“yenilerken ses çıkartan soslu mısır”; TUD: 0; G: 0), *kap yıkar* (“bulaşık makinesi”; TUD: 0; G: 0), *kocaman mandalina* (“portakal”; çocuk dili; TUD: 0; G: 0), *meme atleti* (“sütyen”; TUD: 0; G: 2), *üzerinde emanetsi dur-* (“bir kıyafetin, eşyanın kişiye uygun olmadığını anlatmak için kullanılmıştır”; TUD: 0; G: 0).

Bu tür bileşiklerin oluşumunu güdüleyen nedenler arasında; dünya bilgisi eksikliği (çocuk dilinden alınan “portakal” anlamındaki *kocaman mandalina* örneğinde olduğu gibi), yorgunluğa ve sıkıntıya bağlı hatırlayamama (“koruma” anlamındaki *damsız girilmez diyen adam*) gibi durumların da söz konusu olduğu açıktır. *Ayak ısıtan* (< ayak ısıtan ~~çorap~~) ve *dili zehirli* (< dili zehirli ~~yan~~) gibi bileşiklerin oluşumunda ise eksiltme işlemi gerçekleşmiş olabilir. Bu durumda, ortada yoktan bir türetim olmadığı için *anlık sözcüklerin* oluşumu hakkında ilginç bir durum söz konusu olur ki o da diğer *anlık sözcüklere* göre bunların daha az yaratıcı görünmesidir. Bu tür eksiltmelerde, parçadan arta kalanların (*ayak ısıtan* gibi) tüm parçanın anlamını taşımaya devam ettiği ve bütün bu eksiltme işlemlerinin, temel olarak, dilin *ekonomi ilkesine* (economy principle) dayandığı söylenebilir.

4.2.2. BİR ÖBEKTEN SÖZCÜK KIRPARAK BAŞKA BİR SÖZCÜKLE BİRLEŞTİRME

Bir öbeği oluşturan sözcüklerden birini *kırpma* (clipping) suretiyle (dikkat ~~çekmek~~ > *dikkat*) bir başka sözcikle birleştirilmesi (dikkat + sündür- > *dikkat sündür-*) yoluyla oluştururlar.

Bu başlık altında toplanan anlık oluşum sözcükleri, bu sözcüklerin anlamları, gerekliyse üretildikleri bağlamlar ve TUD’teki sıklık sayıları şöyledir: *başı dolanmak* (“konuşucunun hasta ve yorgun olduğu bir anda söylediği, *başı dön-* anlamındaki ‘başım dolanıyor’ ifadesi”; *başı dönmek* bileşik eyleminin ilk sözcüğü olan *baş*, *dolanmak* eylemiyle birleştirilerek oluşturulmuştur; TUD: 0; G: 0), *bitmez kalem* (“tükenmez kalem bileşik sözcüğünün *kalem* parçası ile *tükenmek* eyleminin yakın anlamlısı *bitmek* birleştirilerek oluşturulmuştur”;

TUD: 0; G: 1), *dikkat sündür-* (“*dikkat çekmek*”; TUD: 0; G: 0), *domatesimsi ol-* (“sinir ve utançtan kıpkırmızı olmak”; krş. *sarhoş olmak*; TUD: 0; G: 0), *döner yıkar* (“çamaşır makinesi”; krş. *döner kavşak*; TUD: 0; G: 0), *düz edici* (“ütü”; krş. *yok edici*; TUD: 0; G: 0), *ekşili gülle* (“bir yemek türü olan *yuvarlama* için kullanılmıştır”; krş. *ekşili çorba*; TUD: 0; G: 0), *fikrini kaybet-* (“unutmak”; krş. *aklını kaybetmek*; TUD: 0; G: 1), *fil kulaklı* (“kulağı çok iyi duyan kişiyi nitelemek için kullanılmış bir bileşik”; krş. *yelken kulaklı*; TUD: 0; G: 0), *geber diyeti* (“ölümle sonuçlanan veya sonuçlanabilecek zor rejim süreci”; krş. *ölüm diyeti*; TUD: 0; G: 1), *haftabirlik* (“bir hafta için”; krş. *günübirlik*; TUD: 0; G: 0), *ıslak simit* (“halka tatlısı”; krş. *ıslak toprak*; TUD: 0; G: 0), *kapı kilitler* (“anahtar”; krş. *kapı mandalı*; TUD: 0; G: 0), *kelden adam* (“saçı dökülmüş olan erkek”; bir şarkı adı; krş. *kardan adam*; TUD: 0; G: 24900), *kel eden* (“kanser”; *örtmece* (euphemism) amacıyla üretildiği söylenebilir; TUD: 0; G: 0), *kımlıdayan tatlı* (“puding”; krş. *hamı tatlı* “toparlak erik”; TUD: 0; G: 0), *kol çadır* (“şemsiye”; krş. *kıl çadır*; TUD: 0; G: 0), *kuyruğa eklemelen-* (“sondan kuyruğa girmek”; krş. *kuyruğa girmek*; TUD: 0; G: 0), *moralî hastalan-* (“çok üzölmek”; krş. *moralî bozul-*; TUD: 0; G: 2), *öksüz bırakan* (“baykuş”; krş. *öksüzdoyuran*; TUD: 0; G: 0), *sınav güncü* (“daha çok sınav zamanları arkadaşlarıyla iletişime geçen öğrenci”; TUD: 0; G: 0), *titirti çök-* (“titirmek”; krş. *durgunluk çökme*; TUD: 0; G: 0), *zamanı müsaitle-* (“bir şey yapmak için uygun zaman yaratmak”; krş. *zamanı avlamak*; TUD: 0; G: 0).

Anlık sözcükerin oluşumunda, ölçünlü dilde yer alan sözlükselleşmiş sözcüklerin önemi yadsınamaz. Ancak, örneksene yapılan sözcüğün her zaman için ölçünlü dilde yer alması beklenmemelidir. Örneğın, yukarıda *ütü* anlamında *düz edici* sözcüğünün üretimi, üretenin zihninde bir film adı olan *Yok edici* (Terminator) ile de ilişkili olabilir. Anlık sözcüğün örneksendiğı sözcüğün ne olduğı, zihinde, üretenin de çözemeyeceğı bilişsel işlemleri içerebileceğinden her zaman bulunamayabilir.

4.2.3. İKİ FARKLI ÖBEKTEN BİRER SÖZCÜK KIRPARAK BİRLEŞTİRME

İki farklı öbeğin içerisinden alınan birer sözcük (*hayvan dili* > *hayvan*; *kalender meşrep* > *meşrep*), bir araya getirilerek yeni bir öbek (*hayvan + meşrep* > *hayvan meşrep*) oluşturulur.

Bu başlık altında toplanan anlık oluşum sözcükleri, bu sözcüklerin anlamları, gerekiyorsa üretildikleri bağlamlar ve *Türkçe Ulusal Derlemi* (TUD) ve *Google*'daki (G) sıklık sayıları şöyledir: *borazan çiçeği* (“akşamsefası”; *Türkçe Sözlük*'te geçmese de *borazan çiçeği* olarak adlandırılan bir çiçek türü daha var; ancak bu türetimde *akşamsefası* ile *borazan çiçeği*ni birbirine karıştırmaktan çok *akşamsefası*nın adını bilmemekten kaynaklı bir benzetme süreci söz konusudur; krş. *borazan kuşu* ile *hançer çiçeği*; TUD: 0; G: 0), *elektrikli toz kutusu* (“elektrikli süpürge”; dil kullanıcısının zihinsel yorgunluk nedeniyle *elektrikli süpürge*nin adını hatırlayamaması sonucunda *elektrikli süpürge*nin *elektrikli* niteleyicisi ile *çöp kutusu* öbeğinin *kutusu* sözcüğü birleşiminden üretilmiştir; TUD: 0; G: 0), *esmer biber* (“karabiber”; krş. *esmer şeker* ile *kırmızı biber*; TUD: 0; G: 1), *göz yavrusu* (“göz bebeği”; bir çocuğun dilinde *göz bebeği* ile *kurbağa yavrusu*; TUD: 0; G: 1), *havai çiçek* (“havai fişek”; çocuk *fişek* sözcüğünü onda daha yakın ve belki daha sevimli gelen *çiçek* sözcüğüne dönüştürmüştür; krş. *havai fişek* > *havai* ile *yalancı çiçek* > *çiçek* > *havai + çiçek* > *havai çiçek*; TUD: 0; G: 2), *havalı fişek* (“havai fişek”; çocuk *havai* sözcüğünü *havalıya* dönüştürerek yabancı dile ait bir niteleyiciyi {-II} sıfat yapım ekiyle Türkçeleştirmiştir; krş. *havai fişek* ile *havalı direksiyon*; TUD: 1), *hayvan meşrep* (“kaba saba insan”; krş. *hayvan dili* ve *kalender meşrep*; TUD: 0; G: 1), *ipli çay* (“sallama çay”; *ipli kukla* ve *poşet çay* gibi öbeklerden zihinsel süreçlerle üretildiği söylenebilir; TUD: 0; G: 6), *istihdamcan* (“kullanıldığı bağlamda çalışan insanlar anlamı yüklenmiştir”; *istihdam oranı* benzeri öbekler ile *Bilgecan* benzeri özel adlar, zihinsel süreçte *istihdamcan* sözcüğünün oluşumunu tetiklemiş olabilir; TUD: 0; G: 4), *kepçe adamı* (“kepçe operatörü”; krş. *kepçe balığı* ile *gemi adamı*; TUD: 0; G: 0), *yanak kızartıcı* (“allık”; krş. *yanak allığı* ile *yüz kızartıcı suç*; TUD: 0; G: 2), *yüreği patlamak* (“korku ve heyecana kapılmak”; krş. *yüreği çarpmak* ile *tabanları patlamak*; TUD: 2; G: 4), *böcekli uğur* (“uğur

böceği”; çocuk dili; krş. *uğur böceği* ile *uğur böcekli toka/çanta/elbise vb.*; TUD: 0; G: 0).

Yukarıdaki sözcüklerin açıklama kısmında verilen karşılaştırma öbekleri, konuşucunun bileşik sözcük oluştururken düşündüğünü varsaydığımız öbekler değildir. Yalnızca, yapı olarak o tür öbeklerin Türkçede yer aldığını ve bunun da Türkçe konuşucusunun üretimini tetiklediğini anlatmaktadır. Örneğin, *hayvan meşrep* bileşiğini oluşturan konuşucu *meşrep* kısmında *kalender meşrep* öbeğinden etkilenmiş olmalı; çünkü *meşrep* sözcüğü yer alan başka bir öbek ölçünlü dilin sözlüğünde (yani GTS’de) yer almamaktadır. Ancak, *hayvan* sözcüğünü öbeğin *tümleyen* (complement) yaparken *hayvan dili*, *hayvan yemi*, *hayvan gösterisi*, *hayvan evreni*, *hayvan paraziti* gibi öbeklerin yapı olarak (“hayvan + Ad + iyelik”) örtük bir etkisi olduğu düşünülebilir. Bu çalışmada, konuşucunun zihinsel süreçte etkilenmiş olabileceği tüm öbekler verilemeyeceğinden bileşik sözcüklerin parantez içi bölümlerinde *krş.* kısaltmasıyla, karşılaştırma yapmayı sağlayacak birer örnekle yetinilmiştir. Benzer uygulamanın, gerekli görüldüğü yerlerde, bileşik olmayan sözcüklerde de yapıldığı daha önceki örnek ve açıklamalardan hatırlanacaktır.

Aksan (1999: 83-84), bileşikleri oluşturan sözcüklerin *anlambilimsel ayırıcıları* veya *anlambirimcikleri* (alloseme) uyuşuyorsa *alışılmış bağdaştırma*, birbirinden çok uzak özellikleri varsa *alışılmamış bağdaştırma* olarak adlandırılabilceğini söylemektedir. Örneğin, yukarıda ele alınan *kapı kilitler* (“anahtar”) ve *kelden adam* (“saçı dökülmüş olan erkek”) gibi anlık bileşikler, alışılmış bağdaştırma içerisinde değerlendirilebilirler. *Kapının* kilitlenebilir olması, kilidin kapının bir parçası olması; *kel* olmanın insan ve aslında daha çok erkek olma ile uyuşan bir nitelik taşıması, söz konusu bileşiklerin alışılmış bağdaştırma içerisinde değerlendirilebilmesini sağlayan özelliklerdir. Bu çalışmada ele alınan bileşiklerden alışılmamış bağdaştırma örneği olarak verilebilecek sözcükler de vardır: *aşk kutusu* (“sevginin taşındığı bir mekan olan insan kalbi”), *canlı telefon* (“3G’li telefon”), *gülücük bulaşması* (“bir ortamda birdenbire gülen bir kişinin etkisiyle diğer insanlarda gülme hissinin uyanması”) gibi. Soyut bir kavram olan *aşkın*

kutu sözcüğüyle bir araya gelmesi; cansız *telefonun canlı* sözcüğüyle nitelenmesi; *gülücük* sözcüğünün iz bırakan bir madde gibi *bulaş-* eylemiyle birlikte kullanılması, onların alışılmamış bağdaştırma başlığı altında sıralanabileceğini göstermektedir.

4.3. BİÇİMBİLİMSEL KURAL TABANLI OLMAYAN YARATICI TÖZSEL BENZETME

Bu tür sözcükler; genellikle ses benzerliğine dayalı, mizahi yönü ağır basan türetimlerdir. Bu sözcüklerin birçoğu, sezgisel olarak taban ve ek olarak birbirinden ayrılabilir gibi görünse de, ek kısımları genellikle bir başka dile aittir. Başka dilden ekiyle birlikte alınan sözcüklere benzetilerek türetilirler. Dolayısıyla, Türkçenin türetim yolları içinde değerlendirilemezler. Bazı türetimler ise, özellikle çocuk dilinde, iki farklı sözcüğü *kırpma* (clipping) ve kırılan parçaları birleştirme (sil + > *sil* parçası ile *tanca* > *anca* parçası > sil + *anca* > *silanca*) ile olmuştur.

Bu başlık altında toplanan anlık oluşum sözcükleri, bu sözcüklerin anlamları, gerekliyse üretildikleri bağlamlar, *krş.* kısaltması ile varsayımsal olarak örneğe yapıldığı düşünülen sözcükler ve en son *Türkçe Ulusal Derlemi* (TUD) ve *Google*'daki (G) sıklık sayıları şöyledir: *ahane* (“çok üzücü” anlamında bir sıfat; *şahane*, dâhiyane gibi sözcüklere benzetilerek türetilmiştir; TUD: 0; G: 0), *alukronot* (“fazlaca alıklık göstereni tanımlamak için kullanılmıştır”; *krş.* *astronot*; TUD: 0; G: 0), *anketöriye* (“bayan anketçi”; *krş.* *sabriye*; TUD: 0; G: 0), *aşkistan* (“aşk, sevgi ülkesi anlamında kullanılmıştır”; bir şarkı adı; *krş.* *Hindistan*; TUD: 0; G: 74000), *ayranbulans* (“süt ürünlerini taşıma aracı”; bir süt ürünleri markası sloganı; *krş.* *ambulans*; TUD: 0; G: 170), *babuk* (“balık-tavuk birleşimi bir sözcük”; çocuk diline ait olan bu sözcüğün aynı öbekte yer almayan iki farklı sözcüğün kırılmak suretiyle oluşturulduğu söylenebilir; TUD: 0; G: 0), *baskethane* (“basket malzemelerinin satıldığı yer”; bir firma adı; *krş.* *dershane*; TUD: 0; G: 4530), *centilbayan* (“iyi arkadaşlık eden, saygılı, görgülü, kibar bayan”; *krş.* *centilmen*; TUD: 0; G: 0), *evette* (“elbette, tabi”; çocuk dilinde *evet* ve *elbette* sözcüklerinin bir birleşimi; TUD: 0; G: 1), *fakirte* (“bayan bir şahsın ekonomik

durumuna gönderimde bulunan anlatımı dramatik bir yapıdan kurtarmak, yumuşatmak için kullanılan sözcük”; *fakir* sözcüğü ile karşıtlık oluşturmak suretiyle erilik-dişillik kodlaması yapıldığı söylenebilir; TUD: 0; G: 0), *haşaret* (“Haşin kişi”; krş. *hasâret* ile *haşere*; TUD: 0; G: 0), *hayır-* (“çocuk dilinde hayır demek için üretilmiş eylem”; TUD: 0; G: 0), *moru* (“mor rengi”; *sarı, kırmızı, mavi* gibi sözcüklerin sonunda bulunan ünlü, bir ek gibi düşünülmüş; TUD: 0; G: 0), *pardoniye* (“bayanlardan özür dilerken kullanılmış bir söz”; krş. *kibariye*; TUD: 0; G: 3), *pipopotam* (“çok sık pipo içen kimse”; krş. *hipopotam*; TUD: 0; G: 0), *rakımatik* (“rakıyı aşırı derecede tüketen kişi”; krş. *bankamatik*; TUD: 0; G: 0), *tuşkolik* (“cep telefonuyla sürekli uğraşan, mesaj yazan kişiyi nitelemek için üretilmiştir”; krş. *alkolik*; TUD: 0; G: 0), *sıklama* (“sıkma”; zihinsel süreçte *sıkma* ile *bazlama* sözcüklerinin birleştirilmesiyle türetilmiş olmalı; TUD: 0; G: 0), *silanca* (“silah”; *silah* ve *tabanca* sözcüklerini zihinde birleştiren bir çocuğun üretimi; TUD: 0; G: 0), *sokuz* (“7 ile 10 arasındaki bir sayı”; *sekiz* ve *dokuz* sözcüklerini zihinde birleştiren bir çocuğun üretimi; TUD: 0; G: 0), *sünnettın* (“Sünnetçi Nurettin”; çocuk dili; TUD: 0; G: 0), *şapkabı* (“şapka”; *şapka* ve *ayakkabı* sözcüklerini zihinsel süreçlerle birleştiren bir çocuğun üretimi; TUD: 0; G: 1), *savaşbaz* (“savaş çığırtkanlığı yapan kimse”; krş. *sihirbaz*; TUD: 0; G: 2).

4.4. GÖNDERİM KAYDIRMA

Gönderim kaydırma, bir sözcüğün anlamsal içeriğini boşaltarak yeni bir kavramla doldurma süreci olarak tanımlanabilir. Bu kaydırma, sözcüğün bilinen gönderimiyle ilişkisini tamamen kesebilir veya bazı işlevsel benzerliklerin aynı kaldığı kısmî gönderim farklılıklarına neden olabilir.

4.4.1. GÖNDERİMİ BÜYÜK ORANDA KAYDIRMA

Bu tür anlamsal değişimde, gönderimsel kaydırma işlemi, var olan sözcüğün gönderimiyle olan ilişkisini koparmaya yöneliktir. Ancak, bu tür bir kaydırma işleminde, silinen anlamla yeni gönderim arasında, az da olsa bir benzerlik ilişkisinin devam ettiği durumlar da söz konusudur. Bu benzerlik ilişkisi de, daha çok, eski veya yeni

gönderimlerin gerçek dünyaya ilişkin işlevlerindeki ortaklığa dayanmaktadır. Gerçek dünyaya ilişkin benzerlik ise aynı tabandan türetilen sözcüğün farklı gönderimlerinin taban ile olan anlamsal ilişkisine dayanmaktadır. Örneğin, *çarp-* eylem tabanından türetilmiş olan *çarpıcı* sözcüğünün ölçünlü dilde yer alan “dikkat çeken” anlamı, anlık oluşum sürecinde, gönderim kayması sonucu “şeytan” için kullanılmıştır. Ancak, her iki anlamında da *çarp-* tabanıyla bir anlamsal ilişkisi vardır. Ve her ikisi de aslında birer somutlaştırma işlemi taşımaktadır.

Bu başlık altında toplanan anlık oluşum sözcükleri, bu sözcüklerin anlamları, gerekiyse üretildikleri bağlamlar ve *Türkçe Ulusal Derlemi* (TUD) ve *Google*'daki (G) 'taki sıklık sayıları şöyledir: *cıvgın* (“Türkiye Türkçesinin ağızlarında delice hareketler yapan, hoppa; sonu görünmeyen; çalı kuşu gibi anlamları olan bu sözcük derlendiği bağlamda *cıvık* sözcüğü yerine kullanılmıştır”; TUD: 0; G: 0), *çarpıcı* (“şeytan”; hâlihazırda etkili, dikkat çeken anlamında bir sıfat olan *çarpıcı*, “şeytan” anlamında bir ada dönüştürülmüştür; TUD: 0; G: 0), *çöpçü* (“başkalarının önünde bulunan yiyeceklere de göz diken obur”; TUD: 0; G: 0), *dokunca* (GTS'de kötülüğe yol açan, sağlığı bozan şey ve zarar anlamıyla hâlihazırda bulunan *dokunca* sözcüğü, telefon tuşu anlamında kullanılmıştır; TUD: 0; G: 0), *döndürük* (TTAS'de *topaç* anlamında geçen sözcük kullanıldığı bağlamda rüzgâr gülü kavramıyla etiketlenmiştir; TUD: 0; G: 0), *genleş-* (“uykulu, sıkıntılı veya yorgunluk duyulan bir anda ağzı genişçe açarak soluk alıp vermek, *esnemek*”; TUD: 0; G: 0), *görek* (“gözün görebileceği her yer”; TUD: 0; G: 0), *kolalan-* (“kola içme ihtiyacını gidermek”; ölçünlü dildeki, yani GTS'deki anlamı, “kolalama işi yapılmak veya kolalama işine konu olmak”tır; TUD: 0; G: 0), *üfürükçü* (“çocukların içine sabun ve su konulmuş bir kutuya batırdıkları çubuğa üflemeyle baloncuk çıkartan mekanizma”; ölçünlü dilde, yani GTS'deki anlamı, “Okuyup üfleyerek hastalıkları sağlığına inanılan kimse”; TUD: 0; G: 0), *üşütük* (çok üşüyen kimse; TUD: 0; G: 0).

Yorgunluk ve uyku hali, *genleş-* ile ifade edilirken benzetme; *dokunca* sözcüğünün “telefon tuşu”na gönderimde bulunması *yılgınca*, *sakinca* gibi sözcüklere örneksene olabilir. Yani, amaç hepsinde gönderim kaydırmak olsa da kaydırma süreçleri farklılaşabilir.

4.4.2. GÖNDERİMİ BAZI YÖNLERİYLE KAYDIRMA

Sözcüğün anlamını daraltma veya kullanıldığı bağlamı değiştirme biçiminde gerçekleşebilmektedir.

Bu başlık altında toplanan anlık oluşum sözcükleri, bu sözcüklerin anlamları, gerekiyse üretildikleri bağlamlar ve *Türkçe Ulusal Derlemi* TUD ve *Google*'daki (G) sıklık sayıları şöyledir: *barış çubuğu* (“üniversite öğrencilerinin tartıştıktan sonra, birinin diğerine barışmak için uzattığı sigarayı ifade etmek için kullanılmıştır”; TUD: 0; G: 0), *sulu yoğurt* (“ayran”; bilinen anlamları, yoğurtla ayran arası bileşim ve ayranla cacık arası bir yemek türü; TUD: 1).

4.5. BİÇİM OLARAK TANIMLANAMAYAN VEYA ZOR TANIMLANAN SÖZCÜKLER

Bu tür sözcüklerin türetimleri çocuk dilinde (*cecebece*, *dille*, *dododo* gibi) görülür. Yetişkin diline ilişkin veri, bu çalışmanın derleminde bulunamamıştır. Ancak, başkaca derlemeler yetişkin dilinde de biçimce tanımlanamayan bu tür sözcüklerin türetebildiğini gösterebilir. Bu tür türetimlerden kastımız, edebi eserlerde görülen ve yazarın oluşturduğu dünyaya ilişkin ürettiği özgün sözcükler değildir. Bu sözcüklerle ilgili bir diğer önemli nokta ise, hepsinde olmasa bile, bazılarının bağlamdan gönderimlerinin çıkarılabilmesidir. Örneğin, bir çocuğun *dododo* sözcüğünü düzenli olarak “büyük, kocaman”, *çürmütçil* sözcüğünü “lahana” anlamında kullanması gibi. Çocuk dilinde yaratılan sözcüklerden bazıları ise bağlamdan dahi anlaşılabilir. Örneğin, bakkaldan farklı zamanlarda *cecebece* isteyen üç yaşındaki çocuk gibi. Anne ve baba da dahil tüm aile fertleri çocuğun tam olarak neyi istediğini anlayamamışlardır. Bu sözcük, örneğin *kepçe* sözcüğünün bir bozması da olabilir. Ancak, üç yaşındaki çocuk *kepçe* sözcüğünü rahatlıkla söyleyebilir. Çocuklara özgü bir mizah anlayışından da

kaynaklı olabilir; yani, aile fertlerinin çocuğun *cecebce* ile tam olarak neyi anlatmak istediğini anlayamaması ve buna bağlı çabaları çocuk için gülünç bir durum yaratıyor olabilir. Eğer öyleyse, bu tür bir türetim de edebi eserlerdeki yaratıcı türetimlere benzer bir zihinsel işlem içermektedir.

Çocuk diline ilişkin bazı sözcük sesletimleri, dilin sözcük dağarcığında yer alan bir sözcüğün bozması olabilir: *adopte* (“helikopter”), *ağı* (“arı”), *bava* (“para”), *goka* (“toka”) gibi. Ancak, bu sözcüklerin anlık türetim sözcükleri olarak değerlendirilmesi biraz zor görünmektedir. Çünkü, aslolan çocuğun, var olan bir sözcüğün sesletiminde zorlanmasıdır; dolayısıyla, görünürde biçim ve içerik olarak yeni ve özgün bir türetim söz konusu değildir.

4.6. ANLIK OLUŞUM SÖZCÜĞÜ OLMAKTAN ÇIKIP YENİ SÖZCÜK NİTELİĞİ KAZANMAYA BAŞLAMIŞ SÖZCÜKLER

Bu çalışma *anlık sözcükler* üzerine olsa da, onların daha iyi anlaşılmasını sağlayacak *yeni sözcükler* (neologism) için de birkaç örnek vermek yararlı olacaktır. Hem böylece, *anlık sözcüklerin* bir sonraki aşaması görülerek sürece ilişkin bir sezdirim de verilmiş olacaktır. *Kavramsal Artalan* bölümünde söz edildiği gibi, *yeni sözcükler*, anlık oluşum sözcüklerine göre, daha geniş kitle tarafından benimsenmiş, duyulduğunda hemen hemen herkesin biçimsel olarak tanıyarak aynı anlamı verdiği, ama henüz dilin sözlüklerinde yer almayan türetimlerdir.

Bu başlık altında toplanan anlık oluşum sözcükleri, bu sözcüklerin anlamları, gerekliyse üretildikleri bağlamlar ve *Türkçe Ulusal Derlemi* (TUD) ve *Google*'daki (G) sıklık sayıları şöyledir: *ağla-ngaç* (“ağlak, ağlamaya hazır anlamında bir sıfat olarak türetilmiştir”; *solungaç* sözcüğünün yapısına benzer; TUD: 0; G: 179), *aln-gaç* (“biçimsel değiştirimle hâlihazırda var olan *alingan* sözcüğü, karşılıklı konuşmada anlamsal olarak pekiştirilmek istenmiştir”; krş. *utangaç*; TUD: 0; G: 923), *aşk yastığı* (“sevgiliye hediye edilen ve genellikle üzerinde kırmızı kalpler bulunan yastık; sevgilinin göbeği”; genellikle “Göbek

değil o, aşk yastığı” kalıbı içerisinde kullanılmaktadır; TUD: 0; G: 4380), *benciliyet* (“bencillik”; krş. *galibiyet*; TUD: 0; G: 640), *bölüm+daş* (“aynı bölümde okuyan öğrenciler”; TUD: 1; G: 2600), *burç+taş* (“aynı burçtan kişiler”; TUD: 0; G: 2470), *çaykolik* (“çaya hastalık derecesinde düşkün olan kimse”; krş. *Alkolik*; TUD: 1; G: 49400), *çaysa-* (“çay içme gereksinimi duymak”; krş. *Susamak*; TUD: 0; G: 1030), *çırpma makinesi* (“çırpıcı, mikser anlamında kullanılmıştır”; krş. *bulaşık makinesi*; TUD: 0; G: 383), *çirkinlik abidesi* (“çirkin bulunan kimse; beğenilmeyen yapıtlar veya şehir yapılanması”; TUD: 1; G: 25700), *dili düş-* (“yerli yersiz konuşup gevezelik etmek”; krş. *dili açılmak* ile *çenesi düşmek*, TUD: 0; G: 179), *el bombası* (“içli köfte”; TUD: 0; G: 2330), *elkabi* (“eldiven”; krş. *el arabası* ile *ayakkabı*; TUD: 0; G: 627), *ezikle-* (“ezmek, hor görmek, küçümsemek”; TUD: 0; G: 0; G: 2420), *gözlük-len-* (“yeni gözlük kullanmaya başlama durumu”; TUD: 0; G: 235), *gözüne yüzüne dursun* (“gözüne dizine dursun”; zihinsel ve bedensel yorgunluk durumunda üretilmiş bir öbektir; TUD: 0; G: 107), *haklıca* (“haklıya yakın, haklı gibi”; TUD: 0; G: 9390), *havai şimşek* (“havai fişek”; çocuk *fişek* sözcüğünü ışık saçarak gökyüzünü aydınlatan şimşek ile değiştirmiştir; TUD: 0; G: 587), *hayreti şaş-* (“hayret etmek, şaşırmak”; krş. *feleği şaşmak*; TUD: 0; G: 111), *hiçimiz* (“hiçbirimiz”; TUD: 1; G: 0; G: 565), *ılıcık* (“ılığa yakın”; TUD: 3; G: 28200), *kalem koyacağı*⁷ (“kalemlik”; krş. kalem kutusu; TUD: 0; G: 989), *kola+sa-* (“kola içme gereksinimi duymak”; krş. *Susamak*; TUD: 0; G: 181), *memelik* (“sütyen”; TUD: 0; G: 0; G: 2040), *ödü tırs-* (“ödü patlamak, ödü kopmak”; TUD: 0; G: 222), *ölüm diyeti* (“ölümle sonuçlanan veya sonuçlanabilecek kadar zor rejim süreci”; TUD: 0; G: 8150), *portakalata* (“portakal suyu”; krş. limonata; TUD: 0; G: 545), *saklı+sız* (“gizlisi olmayan”; TUD: 5; G: 7540), *sevişken* (“sevgi dolu; sevmeyi, sevişmeyi seven”; TUD: 3; G: 107000), *sigara+sa-* (“sigara içme gereksinimi duymak”; krş. *susamak*; TUD: 0; G: 149), *takiple-* (“takip etmek”; TUD: 0; G: 0; G:

⁷ *Kalem koyacağı* bileşiğinin *Google*’daki bağlamlarına bakıldığında, daha çok, kalemliğin tanımının yapıldığı sözcükler içerisinde yer aldığı görülmüştür. O hâlde, *doğal sözcük* üretiminde, bir kavrama yönelik tanım veya açıklama yapmanın tetikleyici unsur olduğu söylenebilir.

1080), *tuhafsa-* (“garipsemek”; TUD: 1; G: 162), *yardımperver* (“yardımsever, hayırsever”; TUD: 1; G: 0; G: 461).

Sonuç olarak, derlenen *anlık sözcükler* ve aslında *yeni sözcükleri* de katarak söylemek gerekirse bütün *doğal sözcüklerin* yapısal görünümüne bakıldığında, genel olarak türemiş (*sigara+sa-*) ve bileşiklerden (*bardak dizici*) oluştuğu söylenebilir. Bu durum, çocuk dilinde zor tanımlanan (*adopte*) veya hiç tanımlanamayan sözcükler (*cecebece*) ve biçimbilimsel kural tabanlı olmayan yaratıcı tözsel benzetmeler (*aluktronot*) bir yana bırakılırsa, belli bir dilsel ortamda yer alan *anlık sözcük* üreticisinin genel eğilimini yansıtmaktadır, denebilir. Türetimde ekin yanlış kullanımına rastlandığı gibi (*çitle-*ce > çitlice*), hâlihazırda türetilmiş biçimiyle var olan bir tabanın, sanki öyle bir türetim yokmuş gibi, bir başka ekle ve aynı anlamla yeniden türetimine (*sağır-laş > sağır-lan-*) de rastlanmıştır. Bileşik sözcük oluşturmada, iki sözcüğün bir araya getirilmesi dışında, zihinsel sözlükçede var olan bir bileşiğin bir sözcüğünün kırpılarak (*dikkat çekmek > dikkat*) bir başka sözcükle birleştirilmesi (*dikkat + sündür- > dikkat sündür-*) veya iki bileşikten kırpılan (*hayvan dili > hayvan; kalender meşrep > meşrep*) iki sözcüğün birleştirilmesi (*hayvan + meşrep > hayvan meşrep*) süreçleri gerçekleşir. Dil konuşucularının ürettiği belki de en ilginç ve yaratıcı *anlık sözcükler*, tamamen örnekseme yoluyla yapılan ve Türkçenin herhangi bir biçimbilimsel kuralına (*türetme* ve *birleştirme* gibi) dayanmayan *pipopotam* (krş. hipopotam), *aluktronot* (krş. astronot) gibi sözcükler ile kırpılmış iki sözcüğün (*silah > sil* parçası ile *tanca > anca*) parçalarının birleştirilmesiyle oluşan (*sil + anca > silanca*) sözcüklerdir. Anlık sözcüklerin anlambilimsel süreçlerine bakıldığında, bazen bir sözcüğün gönderimi tamamen değişirken (*çarpıcı “ekili > şeytan”*) bazen de kısmen değiştiği veya anlam daralmasına uğradığı (*barış çubuğu “kızıl derili âdeti, > üniversitede küs olunan arkadaşına uzatılan barışma dileği sigarası”*) görülür.

Derlenen *anlık sözcüklerin* edimbilimsel betimi, sözcüğün oluştuğu bağlamın açıklamasına dayalı olarak yapılmıştır. Örneğin, *bağır-ıcı* sözcüğü için parantez içerisinde yapılan (“anons yapan bir kişinin

rahatsız eder derecede bağırıyor olmasını nitelemek üzere türetilmiştir”) açıklaması, sözcüğün üretildiği bağlama yönelik bir gönderim taşımaktadır. Ancak, edimbilimsel betimlemeler, biçimbilimsel ve anlambilimsel betimlemelerde olduğu gibi, bir başlık altında ayrıca ele alma gereksinimini uyandırmamıştır. Ayrıca, biçimbilimsel başlıklar altında sözcükler hakkında yapılan açıklamalar anlambilimsel bilgileri de içermektedir. Bütün bu düzlemleri birbirinden ayırarak sınıflandırma yapmak betimlemenin tutarlılığı açısından önemli olsa da, *anlık sözcüklerin* oluşum süreçlerini açıklayabilme çabası, düzlemlerin iç içe geçmiş bir görüntü ile betimlenmesini gerektirmiştir.

TUD temel alınarak yapılan sıklık taramasında, derlenen sözcüklerin büyük oranda 0 çıkması, anlık sözcükler olduğunu kanıtlayan bir sonuç olmuştur. Ancak, ilerleyen zamanlarda, bu sözcüklerden bazıları, çoğu dil konuşucusunun tanıyabildiği *yeni sözcük* olarak karşımıza çıkabilir. Sonraki zaman sürecinde, *yeni sözcük* olmayı başaranlardan bazıları, sözlükselleşerek ölçünlü dilin sözlüğüne girmeye hak kazanacaktır.

5. SONUÇ

Kavramsal Artalan bölümünde sözü edilen çeşitli kaynaklarda (Bacchielli 2010, Bauer 1983, Brinton ve Traugott 2005, Fernández-Domínguez 2009, Fischer 1998, Haspelmath 2002, Herbst 2012, Katamba 1993, Štekauer ve Lieber 2005) anlık sözcüğün tanımı ve özelliklerine yer verilmiş, özellikle Bacchelli'nin (2010) *anlık sözcüklere* ilişkin birincil ve ikincil derecede önemli özellikleri toparlayıcı bir biçimde maddelendirdiğinden söz edilmişti. Bu çalışmada derlenen Türkçe *anlık sözcükler*, Bacchelli'nin anlık sözcüğe ilişkin sıraladığı niteliklerle genel hatlarıyla örtüşmüştür. Örneğin *döndür-ücü* (“kavşak”) sözcüğü, ancak kullanıldığı bağlamdan anlaşılacağı için *metin-bağlamlı*; *gülücük bulaşması* (“bir ortamda birdenbire gülen bir kişinin etkisiyle diğer insanlarda gülme hissinin uyanması”), anlatımı kısaltarak kolaylaştırdığı ve yine buna bağlı olarak kavramsallaştırmayı sağladığı için *faydacıl*; *kımlıdayan tatlı* (“puding”) bileşiği, bağlam takibi gerektirdiği için belirsiz bir niteliğe

sahiptir. *Arkadaş bahçesi* (“sosyal paylaşım sitesi”), *kocaman mandalina* (“portakal”), *fil kulaklı* (“kulağı çok iyi duyan kişi”), dili zehirli (“yılan”), *öksüz bırakan* (“baykuş”), *sınav güncü* (“daha çok sınav zamanı arkadaşlarıyla iletişime geçen öğrenci”) sözcüklerine bakıldığında Türkçede *anlık sözcüklerin* ifade gücü yüksek, üreticisinin özgünlüğünü yansıtan, sözcüklerle âdeta resim çizen üretimler olduğu anlaşılmaktadır.

Haspelmath’in (2002) üzerinde durduğu gibi, *üretkenlik* hususunda anlık oluşum sözcükleri göz ardı edilmemelidir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, *doğal sözcükler* içerisinde düşük üretken örüntülerin nadiren ortaya çıkacağı gerçeğidir. *Anlık sözcükler* ve yaşamlarına *anlık sözcük* olarak başlayan *yeni sözcükler*, üretkenliğimizin resmini çizmeye katkıda bulunacaktır. Buna karşın, doğal olmayan ya da herhangi bir durum altında ortaya çıkmamış sözcük, üretkenliğin bir sonucu olmayabileceği için biçimbilimsel kuralların örtük işlevlerine ilişkin herhangi bir bilgi içermeyecektir. Bu noktada yanlış anlamamanın önüne geçmek için, biçimbilimsel kuramın tek hedefinin *doğal sözcüklerin* konuşucular tarafından nasıl anlaşıldığı ve biçimlendiğini incelemek değil, aynı zamanda herhangi bir ifade veya bağlamda örneklenmemiş *olası sözcükleri* de değerlendirmek olduğunu belirtmekte fayda var.

Anlık sözcükleri derleyip incelemenin bir diğer güzel yanı ise; sözlükte yer almayan *sözcük dizelgelerini* (word lists) görebilmeye, *zihinsel sözlükçeye* ilişkin kapsamlı olmasa da bilgi sahibi olabilmeye fırsat tanınmasıdır. Sözlükte yer alan gerçek *sözcük dizelgelerinin* büyük bir yüzdeyi (*göz* ve *gel-* gibi) oluşturduğu doğrudur. Ancak, aynı derecede, *karşılıklı konuşmada* (conversation) düşünmeden, hazırlıksız, anlık oluşturulan sözcüklerin çokluğu da yadsınamaz. Dolayısıyla, Katamba’nın (1993) da belirttiği gibi, biçimbilim yalnızca *göz* gibi yerleşik, oturmuş sözcükleri değil, henüz uydurulmuş *anlık* ve *yeni sözcükleri* de aydınlatmalıdır.

Anlık sözcükler üzerinde çalışmak eklerin işlekliliği hakkında bilgi verdiği gibi, alt incelemede, hangi ekin veya öbek kalıbının *doğal sözcüklerin*⁸ üretiminde etkin olduğuna ilişkin bir fikir de vermektedir. Örneğin, derlenen sözcükler, $\{+Daş\}$, $\{-(y)ICI\}$, $\{+(I)msI\}$ ve $\{+sA-\}$ eklerinin *anlık sözcük* üretiminde işlek olduğunu göstermiştir: *bölüm+daş*, *kampüs+taş*, *sigara+daş*; *bağır-ıcı*, *bardak diz-ici*, *çal-ıcı*, *çarp-ıcı*, *çıktı-cı*, *iç kapat-ıcı*, *kanal değiştir-ici*, *karıştır-ıcı*, *kaynat-ıcı*, *kıvırcıklaştır-ıcı*, *kız-ıcı*, *uyandır-ıcı*; *gıcık+(ı)msı*, *insan+(ı)msı*, *karınca+msı*, *sıvı+msı konuşma*, *yaşlı+msı*, *efsane+msi*; *çay+sa-*, *kola+sa-*, *sigara+sa-*, *süt+se-*. Yine, öbek bazında “X özürlü” kalıbının işlek olduğu gözlenmiştir: *ahlaken özürlü*, *anlama özürlü*, *cumhuriyet özürlü*, *dinleme özürlü*, *internet özürlü*, *futbol özürlü*, *makine özürlü*, *meyve özürlü*, *pas özürlü*, *Türkçe özürlü*. Tözel örneklemeye dayalı yaratıcı türetimlerde ise “X+kolik” yapısının yaygın olduğu söylenebilir: *çaykolik*, *manyakkolik*, *mesajkolik*, *suçkolik*, *tuşkolik* gibi.

Bu çalışmada, *anlık sözcükler* ağırlıklı olarak üniversite öğrencilerinden ve onların bulunduğu, aile de dahil, tüm sosyal ortamlardan derlenmiştir. Buna koşut; yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi gibi toplumbilimsel değişirgenlerin dikkate alınmadığı sözcükler derleme bütüncesi içerisinde yer almıştır. Çocuk diline ait sözcükler de bunlardan biridir. Ancak, başkaca çalışmalarda, *anlık sözcüklerin* toplanmasında dil konuşucularının toplumbilimsel kimlikleri belirgin ayrımlarla sınırlandırılabilir. Özellikle, çocuk diline ait *anlık sözcükler*, *doğal sözcüklerin* doğasının ve dolayısıyla Türkçenin biçimbilimsel kurallarının ortaya çıkarılmasında önemli ipuçları taşımaktadır. Üstelik, söz konusu ipuçları, insanın zihinsel süreçlerine ayna tutacak nitelikler taşımaktadır. Yine, Türkçenin *anlık sözcükleri* üzerine yapılacak başkaca çalışmalar, bu çalışmada yapılan *anlık sözcüklerin* oluşum süreçlerine ilişkin yapılan betimleme ve sınıflandırmaya katkı sunacak, eksikliklerini de ortaya koyarak sonraki araştırmalara daha iyi çözümlenmeler için zemin hazırlayacaktır.

⁸ *Doğal sözcük* terimi burada özellikle kullanılmıştır. Bunun nedeni, örneğin alanın uzmanları tarafından ihtiyaç nedeniyle üretilen terimsel sözcüklerde $\{-sA\}$ eki işleklilik açısından daha yüksek bir oran verebilir.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. (1999). *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, Y. et al. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul. Türkiye. Erişim adresi: <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>.
- Bachielli, R. (2010). Our Worries About 'Nonce' (Something more than a terminological problem). *Linguae & Rivista di Lingue e Culture Moderne (1/2010)*, 83-90.
- Bauer, L. (1983). *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brinton, L. J. ve Traugott, E. C. (2005). *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CDO (2012). *Cambridge Dictionaries Online*. <http://dictionary.cambridge.org> (Erişim tarihi: 25.04.2012).
- Ege, P. (2011). Sözdizimsel ve Biçimbilgisel Gelişim. S. S. Topbaş (Ed.) içinde, *Dil ve Kavram Gelişimi*, (109-122). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Fernández-Domínguez, J. (2009). *Productivity in English Word-formation (An approach to N + N compounding)*. Bern: Peter Lang.
- Fischer, R. (1998). *Lexical Change in Present-Day English (A Corpus-based Study of the Motivation, Institutionalization, and Productivity of Creative Neologisms)*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- GTS (2012). *Güncel Türkçe Sözlük*. <http://www.tdk.org.tr> (Erişim tarihi: 14.06.12)
- Haspelmath, M. (2002). *Understanding Morphology*. London: Arnold.
- Herbst, T. (2010). *English Linguistics (A Coursebook for Students of English)*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Katamba, F. (1993). *Morphology*. London: Mcmillan.
- LDOCE (2012). *Longman Dictionary of Contemporary English*. www.ldoceonline.com. (Erişim tarihi: 25.04.2012).
- OALD (2012). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. oxfordlearnersdictionaries.com (Erişim tarihi: 25.04.2012).
- Štekauer, P. ve Lieber, R. (2005). *Handbook of Word-Formation*. Dordrecht: Springer.
- TTAS (2012). *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*. <http://tdkterim.gov.tr/ttas/> (Erişim tarihi: 14.06.2012).
- Uzun, N.E. (2006). *Biçimbilim (Temel Kavramlar)*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.